

SOSYAL VE KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

The Journal of Social and Cultural Studies

SAYI / ISSUE: 11 CİLT / VOLUME: 5 YIL / YEAR: 2019

Sakarya Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

SOSYAL VE KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (SKAD)
THE JOURNAL OF SOCIAL AND CULTURAL STUDIES (JSCS)

Derginin Sahibi

Fen Edebiyat Fakültesi adına,
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu
Owner of the Journal
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu

Editör

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Editor
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan

Yardımcı Editör

Dr. Öğr. Üyesi Handan Akyiğit – Dr. Öğr. Üyesi Adem Bölükbaşı
Arş. Gör. Ali Öztürk -Arş. Gör. Meryem Küçük
Assistant Editor
Assist. Prof. Dr. Handan Akyiğit – Assist. Prof. Dr. Adem Bölükbaşı
Rsc. Assist. Meryem Küçük - Rsc. Assist. Ali Öztürk

Sekreteryas

Arş. Gör. Ali Öztürk
Arş. Gör. Meryem Küçük
Arş. Gör. Mehmet Murat Şahin
Secretariat
Rsc. Assist. Ali Öztürk
Rsc. Assist. Meryem Küçük
Rsc. Assist. Mehmet Murat Şahin

Taranan İndeksler:

ASOS ASOS Index, SOBİAD İndeks, Index Copernicus

ISSN: 2149-2778

e-ISSN: 2667-4718

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 11

Yıl/Year: 2019

Baskı/Publication: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24

Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler / ANKARA

(Sertifika no: 14721)

Tasarım/Design : FCR Yayın Reklam, 0312. 310 08 60

İletişim/Contact : Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Esentepe Yerleşkesi, 54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn : 0 264 295 59 46

E-posta : fef@sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için <http://dergipark.gov.tr/skad> adresine mail gönderebilirsiniz. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, <http://dergipark.gov.tr/skad>. Journal of social and cultural studies is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hira (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahri Çakı (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Tekin (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Genç (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsemin Hazer (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tufan Çötök (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Handan Akyiğit (Sakarya Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Karakuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe)
Prof. Dr. Ertan Özensel (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Köksal Alver (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali Kaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Canatan (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Aydın (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Lauren Mignon (İngiltere)
Prof. Dr. Berch Berberoğlu (Nevada Üniversitesi- ABD)
Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin Macit (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Necdet Ertuğ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şentürk (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mehmet Birekul / 231

Erken Dönem Sosyal Bilim Düşüncesinde Hegemonik Bir Söylem Olarak “İlkellik”
“Primitivity” as a Hegemonic Discourse in the Early Social Science Thinking

Ferhat Tekin / 253

Hafıza Ortamından Tüketim Nesnesine Dönüşen Ev
House Transformed From Memory Environment To The Object Of Consumption

Refika Zuhal Gılıç / 275

Batı Kültüründe Oryantalizm, Müslüman Türkleri Ötekileştirme Çabaları Ve
Çevirilerdeki İmgesel Yansımaları
*Orientalism In The West Culture, The Efforts For Marginalization Of Muslim Turks And
Fictional Reflections in Translations*

Mehmet Tayfun Amman-Sümeyye Demircioğlu / 293

Sakarya Üniversitesi Öğrencilerinin Büyü ve Fala Yönelik İnanç ve Uygulamaları
Sakarya University Students' Beliefs and Practices About Magic and Fortune

Seyhan Atak / 325

Tedavi Yöntemleri Açısından Selçuklu ve Bizans Pratikleri'nin Tahlili
An Analysis Of The Seljuk And Byzantine Practices Apropos Of Treatment Methods

Hüseyin Aydın / 347

Baudrillard'ın Simülasyon Kuramında Kitle İletişim Araçlarının Yeri
The Place of Mass Media in Baudrillard's Simulation Theory

Recep Yıldız, Sadık Emecen / 359

Hayatı Anlamlandırmada Kuşaklar Arası Farklılıklar:
Üç Kuşak Karşılaştırmalı Analizi
*Differences between Generations in Meaning of Life:
Comparative Analysis of Three Generations*

Kitap Değerlendirmesi

Elmas Karakaş / 383

Yazar: Jack Goody
Mit, Ritüel ve Söz, Küre Yayınları, 2017

Erken Dönem Sosyal Bilim Düşüncesinde Hegemonik Bir Söylem Olarak “İkellik”

*“Primitivity” as a Hegemonic Discourse in the Early Social
Science Thinking*

Mehmet Birekul*

Öz

Konusu gerçek insanlar olan sosyal bilimlerin bilimsel rüştünü ispat ediş süreci dikkate alındığında modernite merkezi bir önem taşımaktadır. Moderniteyi bir tarih yapma projesi olarak ele aldığımızda ise sosyal bilimlerin konu aldığı gerçek insanın yerini tarih içerisinde yeniden konumlandırılan bir insan modeli dikkat çekmektedir. Öyle ki tarihsel zamanı antikçağ, ortaçağ ve modern olarak üçlü bir kategori içerisinde ele alan Batılı / Modern anlayış, Batı dışı tüm kültürlerin aksine kendisini modern tarihselliği ile tanımlamaktadır.

Bu anlamda sosyal bilimlerin doğuşunda doğa bilimlerindeki pozitif gelişmeler ve bilginin kaynağı olarak aşkın bir kaynaklıktan insanın egemenliği altında bir bilgi üretimine geçiş sürecinde antropolojik / sosyolojik gerçekliğin üzerinde hegemonik bir söylem haline getirilen “ilkel” kavramsallaştırması önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle ilk dönem sosyal bilimcilerinin çoğu bu anlamda modern dünya öncesi insanın tekamülünü tamamlamadığı ve kendi tarihlerinin edilgen nesneleri oldukları varsayımını desteklemişlerdir. İlk dönemde gerçekleştirilen pek çok teoride de bu anlayışın ürettiği ilkel söylemi etkin bir biçimde kullanılmıştır. Bu çalışma sosyal teorinin doğuşunda, özellikle Antropoloji ve Sosyoloji’de üretilen pek çok teorinin arka planında yer alan ve zamanla bir hegemonik söylem halini alan “ilkel” kavramsallaştırmasını tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kavramlar: *Modernite, Sosyoloji, Antropoloji, İlkel, Yerel, Hegemonya*

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mbirekul@gmail.com, mbirekul@konya.edu.tr

Bu makale 5-7 Mayıs 2016 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi’nde sunulan ve basılan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 28 Aralık 2018

Abstract

When the process of proving their adequacy in terms of being scientific is considered, modernity keeps a central role on the social sciences, which mainly subject the real people. On the other hand, if we take modernity as a project of history-making, newly-oriented human model within the history, which is against the real people subjected by the social sciences, becomes more remarkable. In fact, modern/Western understanding, which recognizes the history under a triple category called ancient time, medieval age and modern era, defines itself by its own modern historicity in contrast to all of the other non-Western cultures.

Within this context, the conceptualization of “primitivity”, which is transformed as a hegemonic discourse over anthropological/sociological reality during the process of the emergence of the social sciences, positive developments on the natural sciences, and the transmitting to the production of knowledge under the sovereignty of human from a transcendental sourcing, keeps an important status. Especially, most of the earlier social scientists supported the assumptions that pre-modern human has completed its maturation and they were the passive subjects of their own history. This “primitive” discourse, created by this understanding, had been actively used in many first period theories. This study aims at discussing the conceptualization of “primitive”, which has been behind the emergence of the social theory, especially on the background of the theories in Anthropology and Sociology, and becomes a hegemonic discourse in time.

Keywords: Modernity, Sociology, Anthropology, Primitive, Local, Hegemony.

1. Giriş: Bir Tarih Yapma (İlerleme) Projesi Olarak Modernleşme

Avrupa’da 17. yüzyılda meydana gelen teknolojik birikim ve ekonomik büyüme ile başlayan ve adına “modernleşme” denilen kurumsal ve kültürel değişim süreci, etkileri dünya çapında görülen yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimi meydana getirmiştir. “Modern” olmak, artık düne ait olmayan ve eskisinden farklı yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 93). Bu anlayışın teorik zemindeki en önemli kavramsallaştırması ise ilerlemeci yaklaşım olarak kendisini göstermiştir. Zira modern toplum geleneksel toplumdan farklı olarak durağanlığın değil ilerlemenin başat olduğu bir toplumdur ve ilerlemenin temelinde de insanı köleleştirdiği iddia edilen gelenek ve dinden kurtuluş yatmaktadır.

Bu anlayış aynı zamanda sürekli ileriye doğru akan bir tarih anlayışını da beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle batılılaşma süreci özellikle bilimsel ilerlemeyi gerçekleştiren Batı toplumları için yeni bir tarih yapma fırsatını da kendilerine sunmuştur. Modernleşme ile birlikte pek çok disiplinde olduğu gibi tarih için de geçmiş bir yerde konumlandırılan ama ilerlemeci paradigma ile geleceği kuşatan bir anlayış esas alınmış ve zaman Antikçağ, Ortaçağ ve Modernlik olarak üç büyük dilimde geleceğe doğru hızlanarak yol almakta olan bir olgu olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu anlamda Batı, Batı dışı tüm kültürlerin aksine, kendisini modern tarihselliğiyle tanımlamaktadır. Bu sayede, modernliğin süreksizliklerine (gelenekten kopuşuna) rağmen “Batı” kendi geçmişini organik bir süreklilik olarak taşımaktadır. Bu öyle bir sürekliliktir ki “Yunanlılar ve Romalıları” ile “İbraniler ve İlk devir Hristiyanları”ndan başlayıp “Latin Hristiyan Dünyası” “Rönesans” ve “Reform”dan geçerek modern Avrupalıların “evrensel medeniyet”ine ulaşır (Asad, 2014: 30-31).

Bu anlayışın içerisinde Doğu toplumları için biçilen rol ise Batının kendi için üretmiş olduğu kimliğin varoluş sebebi olan zıtlığın kendisidir. Bu zıtlık Batının ne olduğunu Batının ne olmadığı üzerinden tanımlama gayretini içermektedir. Hegelci bir bakışla Batı düşüncesi kendi kimliğini, olumsuzladığı bir Doğu medeniyeti üzerinden kurgulamış ve bakış açısı özellikle 19. yüzyılda

Batıda teorileştirilen bir Doğu anlayışıyla kendisini göstermiştir. Batıda kurgulanan teori Doğu toplumlarını yerinde inceleyen sosyologların ve antropologların önyargılı bakışları içerisinde teorilerini aradıkları bir Doğu çalışması ile sonuçlanmıştır. Bu teorik ve pratik çalışmaların en somut kavramlarından birisi de “ilkellik” kavramıdır. Öyle ki 19. Yüzyıl Batılı filozoflarının pek çoğu için gerek Doğunun gerekse Batının kavramsallaştırılması için önemli bir anahtar olarak bu kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bir bakıma ilkellik üzerinden Doğu toplumları kültür öncesi bir doğa durumuna hapsedilmiştir.¹ Bu çerçeve içerisinde bu çalışma özellikle sosyal bilimlerin modern bir disiplin olarak doğuşundan bugüne pek çok farklı tezahürlerle kendisini gösteren “ilkellik” tartışmasını² özellikle erken dönem sosyologları ve antropologlarından temel isimler üzerinde tartışmayı hedeflemektedir.

2. Antropoloji ve Modern Tarih Anlayışı

Batılı anlamda Doğu kültürüne yaklaşımın sosyal bilimlerdeki en önemli adımlarını antropologların attığı söylenebilir. Bu nedenle ilk dönem antropologlarının çalışmaları modern Batı anlayışının teorik zemini için son derece önemlidir.³ Zira bu dönemde antropolojinin temel konu alanlarının Avrupalıların Avrupalı olmayan halklarla karşılaşmasının doğal bir sonucu olan karşılaştırmadan ziyade modern olmayan, yerel, geleneksel ve ilkel görülen Doğunun Batı karşısındaki yetersizliğinin ortaya konulması olarak şekillendiği söylenebilir.⁴

Saha deneyiminin Antropoloji geleneği ile geliştiği söylenebilmekle birlikte ilk antropologların daha çok masa başı bir teori ürettik-

1 Geniş bilgi için Bkz: Sahlins, 2010, 23 vd.

2 İlkellik ve uygarlık eksenindeki tartışmalar günümüz Sosyal Bilimlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Mestrovic, (2004,9) insanın uygarlık tarafından evcilleştirilemeyeceğini iddia ederek ilkellik / uygarlık ayrımına önemli bir teorik eleştiri getirmektedir. Yer yer günümüz sosyal bilimcilerin görüşlerine de başvurulmuş olsa da bu çalışmanın odağı sosyal bilimlerin doğuşunda bu konunun ele alınış biçimidir.

3 Ayrıca geçmişin yeniden tasarlanması hakkında Bkz: Braidwood, 2008

4 Geniş bilgi için Bkz: Feuchtwang, 2008 ve James, 2008

lerinin söylememiz mümkündür. Öyle ki ilk dönem antropologlarının pek çoğunun temel veri alanları bu bölgede görev yapan tüccarlar ve misyonerlerdir. Pek çok antropolog çözümlemelerini zihinlerinde kurgulanan Doğu tasarımı ölçüsünde gerçekleştirmişlerdir. Antropoloji 19. Yüzyılda Britanya’da ortaya çıktığında antropologlar yalnızca gezginler ve “o noktadaki adamlar” tarafından toplanan not destelerini bir araya getiren “düşünürler” ve entelektüellerdir. Genelde bu dönemin eğilimi Darwin’inkine benzeyen fikirlerle toplumları sınıflandırmak ve kıyaslamak ve bir kültürün vahşilikten uygarlığa nasıl evrimleştiğini göstermektir (Edles, 2006:193). Van Maanen bu anlamda Antropolojinin her zaman doğrudan gözleme bağlı olmadığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Bongo Bongo’yla göz göze gelmek bir yana, etnografya çoğunlukla yazıhanelerinde oturup kalan antropologlarca sürdürülen ya da katı bir görüşme biçimine dayalı geleneksel sayıp-sınıflandırılan sosyal bilim olarak sürdürülen spekülatif bir toplumsal tarih biçimidir. Bu analizler etnosentrik varsayımlar ve empoze edilmiş kategorilerle yapılmış ve hemen tamamıyla insanların ne yaptığına değil ne dediğine dayandırılmıştır” (Van Maanen, 2011:16).

Saha araştırmaları yapan ilk antropologlardan biri olan Malinowski’ye göre Antropoloji, Batının teorik zeminini toparlayıcı bir bilim olarak ortaya çıkmış ve henüz işlenmemiş alanları ele geçirmiştir. Böylece psikolojinin, tarihin, arkeoloji, sosyoloji ve anatominin yani sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin meşru çalışma alanlarına sakıncalı bir biçimde yaklaşmıştır. Bu süreçte gelişme öğretisi olarak da kendisine tarih öncesinin keşfini belirlemiştir (Malinowski, 1992: 41-42).

Antropolojinin tarih öncesine olan keşfinde Batı dışı toplumlar ve özellikle de coğrafi keşiflerle yeni karşılaşılan halkların tanımlanması önemli bir yer tutmaktadır. Coğrafi keşiflerle karşılaşılan “insan tipi” bu ayırım içerisinde yerini bulmayan başka bir ifadeyle kadim kültürel birikimin yeni karşılaştığı ve tanımlama ihtiyacını hissettiği bir alan olarak belirmişti. Üstelik keşiflerin egzotik betimlemeleri ise bu soruları derinleştirmekteydi. Burada kullanılan en önemli çıkış yolu Rönesans’la birlikte geliştirilen “yaba-

ni” kavramsallaştırması olarak dikkat çekiyordu. Afrika ve yeni dünyadan dönen kaşiflerin yabaniler hakkında anlattıkları Hristiyan Avrupalıların akrabalığının epey sorunlu olduğu bir insan, Doğulu insan algısını da şekillendiren önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkıyordu. Hatta bazı yazarlar bu canlının pek de insan sayılamayacağını savunmaktaydı.⁵

Kaşiflerin bu “başka insan” ile ilgili sözlü izahlarının yanında bu bölgelerden getirdikleri insanları topluma sunmak suretiyle yaptıkları uygulamalar da bu anlayışı derinleştirdi. Kristof Kolomb, Lizbon limanına dönüşünde beraberinde *Arawack* dil grubunun *Taino* adı verilen kültürüne mensup yedi Kızılderili’yi kaçırp getirmişti. Müteakip yıllarda diğer kaşiflerin getirdiği Kızılderililer Avrupa’nın diğer başkentlerinde sergilenmeye başlandı. Fransa’ya getirilen ilk Kızılderilileri 1506’da Thomas Aubert kaçırmıştı. Reuen’a götürülen bu Kızılderililer bir Paris kroniğinde “is rengi, kara saçlı, dili var dini yok” diye tasvir ediliyordu. 1565’te Bordeaux’da bir festival sırasında 300 silahlı, on iki ülkeden esirleri teşhir ediyordu. Ülkeler arasında Yunanistan, Türkiye, Arabistan, Mısır, Amerika, Serendip, Kanarya Adaları ve Habeşistan da vardı. Şehir surlarının dışında yüzlerce yerleşimcisiyle kurulan gerçek bir yabani köyünde bir çoğu Afrika’dan kaçırılmış insanlar yaşıyorlardı.

17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başlarında ulaşılan nihai çözüm, iki eski fikir olan varlık zinciri ile genetik ilkenin senteziydi. Buna göre “formların mekânsal düzeni tarihsel, gelişimsel yahut ev-

5 Asad’a göre bu yaklaşım içerisinde üretilen bilginin zihni altyapısını oluşturan en temel alan ise Hristiyanlığın insana bakışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern Antropolojinin en temel soru(n)larından birisi beşeri çeşitliliği nasıl izah edecekleriydi. Zira insanın yaratılış öyküsüne dayanan dini inanç alanı böyle bir çeşitliliği izah etmekte zorluk alanları oluşturmaktaydı. (“Tanrı insanı yarattığında onu kendine benzer kıldı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı ve kutsadı. Yaratıldıkları gün onlara “İnsan” adını verdi.” Bkz: Kitab-ı Mukaddes Yaratılış, 1:1-4) (Asad, 2014: 32). Zira Hristiyan dünyanın zihninde insanlık ayrımı genel anlamda mümin ve pagan ayrımına dayanıyordu. İnananlarla daha önce karşılaştıkları kendi dinlerine inanmayan insanlar ayrımı Hristiyan geleneğinin kadim anlayışlarından birini salık veriyordu (Aydın, 2013: 370).

rimisel diziler haline getirilmişti. Böylece tüm insanlara ortak bir insan doğası verildi ancak bu insan doğasının farklı olgunluk aydınlanma aşamalarında bulunduğu varsayıldı. Üç çağa ayrılan tarihe, tarih öncesi çağ da –“ilkel” insan devri- eklendi. Çağdaş “yerel halklar” tarihöncesi dönemle eşleştirildiği gibi, kimi halklarda ortaçağa yerleştirilebildi. İnsanın Kitab-ı Mukaddes’teki yaratılış ve düşüş hikayesini muhafaza etmeye dönük en baştaki endişelerin yerini, Avrupa’nın dünya hakimiyetinin seküler öyküsünü “gelişme diliyle” öyküleme kaygısı aldı (Asad, 2014: 32- 33). Bu anlamda Antropoloji, Batının tanımlamalarını etkilemiş, modernliğe giren ya da direnen yerel halkları derinleştirilmiş bir bakışın ötesinde hegemonik bir söylemle “ilkel” kavramsallaştırılması içerisinde Batının ötekisi olarak inşa etmişti.

Burada ilginç bir örnek olması bakımından Malinowski’nin “İlkel Toplum” adlı kitabının girişinde Batılı antropologların araştırmaya tabi tuttukları Doğu toplumlarındaki yasalar ile ilgili bakış açısını aktaran cümleleri dikkat çekicidir. Kuper (2005: 3) ilkel toplumun icadı ile ilgili yazmış olduğu kitabında (The Reinvention of Primitive Society Transformations of a Myth) ilkel toplumun ilk araştırma konusu edilmesinin hukuk alanında olduğu belirtmektedir. Henry Maine , Johannes Bachofen , J. F. McLennan , Lewis Henry Morgan gibi araştırmacılar da ilk olarak özellikle evlilik, akrabalık, aile, mülkiyet, devlet gibi konuları ele almaktadır.⁶ Bu açıdan Malinowski’nin (1998: 8-9) şu cümleleri çarpıcıdır:

“İlkel ırkların kabile yaşamında yürürlükte olan tüm küçük güncel yaşam uğraşlarına olduğu kadar, fantastik, heyecanlı, önemli ya da kutsal toplumsal yaşamın büyük edimlerine kadar hepsine bu yasalar ve düzen yön verir. Bununla birlikte, antropolojinin tüm dalları ve ilkel yasaların incelenmesi, çok daha az incelenmiş ve çok daha az doyurucu olmuştur. Antropolojinin ilkel tüze ve onların yöne-

6 Burada ilk oryantalistlerin de İslam toplumlarına bu şekilde yaklaştıklarını da belirtebiliriz. Örneğin W. Robertson Smith, Kinship and Marriage in Early Arabia isimli eserinde İslam öncesi Araplardaki evlilik ve akrabalık ilişkilerini derinlemesine ve yasalar bağlamında incelemiş ve kendisinden sonra etkilediği pek çok sosyoloğun –Durkheim örneğin- Doğu toplumlarına bakışında etkili olmuştur (Bkz, Smith, 1907)

tim biçimi üzerine g nt m zdeki gibi her zaman bir ayrılı a d  şmedi ini söylemek de yine burada önemlidir. Bundan elli yıl kadar önce, (Bu bölüm 1926 yılında Londra’da *Crime custom in Savage Society*” adı altında yayımlanmıştır.) ilkelerin yasa uygulaması üzerine gerçek bir araştırma salgını özel olarak Avrupa anakarasında ve daha özel olarak da Almanya’da ortaya  ıktı. Bu akımın gerçekleştirdiği çalışmaların kapsamının ve niteliğinin amacını sosyologlara anımsatmak için *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* dergisi çevresinde toplanan Bachofen, Post, Bemh ft, Kohler ve diğerlerinin adlarını burada anmak yeti ir. Bununla birlikte, bu çalışmaların bir kusuru vardı, çünkü bu çalışmalar çoğunluğu amatör olan ilk etnografların verilerine dayanıyordu; oysa yetkili uzmanların gerçekleştirdiği ve yerinde yapılan modern araştırma yöntemiyle ne istendiği, sorunun gerektirdiği derin bilgiler o dönemde henüz bilinmiyordu. Oysa ilkel yasama gibi soyut olduğu kadar karmaşık olan bir konu üzerine yapılan amatörce gözlemler bir değer ta ıyamazlar. İlkel toplumlarda yasamanın incelenmesine kendini veren tüm ilk Alman bilginleri “ilkel karışık yaşama” ve “grup evliliği” varsayımının yanda ıydılar; benzer şekilde,  a da ları İngiliz vatandaşı Sir. H. Maine de, ataerkillik kuramına aşırı ba lılıkla durumu yanlış de erlendiriyordu. Avrupa anakarasında ilkel hukuk üzerine çalışmaya giren bilginlerin çoğunun çabası (boşuna yapılmış  alı malar), Morgan’ın çalışmalarını doğrulama amacını taşıyordu. “Grup evliliği” mitolojisi, kendi gölgesini tüm kanıtlamalar ve tüm betimlemeler üzerine yansıtıyordu ve “grup sorumluluğu”, “grup adaleti”, “grup mülkiyeti”, “komünizm” gibi kavramların yardımıyla kurduğu tüm tüzel yapıları iyile mez bir kusurla vuruyordu; s z n kıtası, ilkelerde hukukun yokluğunu ve bireysel zorunlulukları bir dogma olarak kabul ediyordu. Tüm bu düşüncelerin temelinde  u postula vardı: İlkel toplumlarda bireye kabile, grup ya da s ir  tümüyle egemen olur ve birey topluluğun buyruklarına, geleneklerine, toplumun kanılarına kölece bir edilgenlikle boyun eğer; ona b y   yapılmıştır adeta. Bu postula, ilkelerin anlayışı ve toplumsal yaşamı üzerine yapılan yeni tartışmalarda h l  önemli bir rol oynuyor ve özellikle Durkheim’in Fransız okulunda, çoğu Amerikan ve Alman çalışmalarında, bu arada kimi İngilizce yapıtlarda bulunuyor.”

Malinowski’nin de belirttiği gibi 19. Yüzyılın sonlarında dahi yapılan araştırmalar amatör etnoğrafların yaptığı ve belli bir düşünceyi olumlamaya yönelik çalışmalardı. O’nun deyimiyle bu boşuna yapılan çalışmalar kendilerinden sonra gelen pek çok düşünürü de etkileyen temel postulları üreten argümanlar olarak kendilerini gösterdiler.

Benzer bir örnek olarak Claude Levi Strauss “Hepimiz Yamyamız” isimli kitabında etnologların, biyologların ve antropologların yerli halklar üzerine yaptıkları araştırmalardaki önyargılarını çarpıcı bir örnek üzerinden aktarır.⁷ Strauss, 1950’lerde Yeni Gine’nin içindeki dağlarda keşfedilen bir hastalığın yerel insanın yamyamlık köklerine dayandırılmasını bir önyargı olarak değerlendirir ve günümüzde modern tıpta benzer hastalıklarla eşleştirerek durumu ironik bir şekilde eleştirir ve şu cümlelerle bunu ifade eder:

“Yamyamlığın geçmişteki ya da halihazırdaki mevcudiyetini inkar eden yazarlar, bu mefhumun vahşiler ile uygarlaşmışlar arasındaki uçurumu daha da büyütmek için bulunmuş olduğunu ileri sürerler. Kendi vicdanımızı rahatlatmak ve üstünlüğümüze inancımızı teyit etmek amacıyla, yanlış bir biçimde, infial yaratan örf ve inanışlar atfetmişizdir vahşilere.” (Strauss,2014a: 105)

Yine Strauss, “Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji” isimli kitabında da modern dünyanın kesin bir inançla bağlandığı ilerleme fikrinin bugün ne tür zafiyetler oluşturduğunu betimlerken bir taraftan da ilkellik / modernlik ayrımının Batının kendi modellemesi olduğunu ve toplumsal zeminden uzak olduğu için bugüne cevap üretemediğini itiraf etmektedir:

Uzun zamandır bel bağlanan, asla sekteye uğramayacak bir maddi ve manevi ilerlemeye duyulan inanç da en büyük krizini yaşıyor. Batı tipi uygarlık, vaktiyle kendi kendisi için geliştirdiği modeli yitirdi ve bu modeli diğer uygarlıklara artık sunamıyor. Öyleyse, gözlerimizi başka yöne çevirip, insanlık durumu hakkındaki tefek-

7 Barbarlık hakkında Levi-Strauss’un yaklaşımına benzer bir değerlendirme için bkz: Henry, 1996

kürlerimizin hapsolduğu geleneksel çerçeveleri genişletmemizin zamanı gelmedi mi? Uzun zamandır içine sıkışıp kaldığımız dar ufka ait toplumsal deneyimlerden daha çeşitli ve farklı deneyimleri bu tefekkürlere dahil etmemiz gerekmiyor mu? Batı tipi uygarlıklar, kendi köklerinde doğup filizlenecek bir şeyler bulamadığında, nispeten yakın bir zamana kadar etkisi altına alamadığı ve uzun zaman hor gördüğü mütevazı toplumlardan, genel olarak insanlık, özel olarak da kendi hakkında bir şeyler öğrenemez mi? (Strauss, 2014b, 15)

Yine hayatı boyunca ilkel toplumların sahip oldukları fikirler, dinsel ve ahlaki görüşleri üzerine araştırmalar yapan ünlü Amerikalı Antropolog Paul Radin'in ilkel insan üzerine yapmış olduğu tanımlama da (Primitive Religion isimli kitabında) hayli dikkat çekicidir. Ona göre ilkel insan her zaman belirsizlikten korkmuştur. İnsanların yaşam mücadelesinde başarıyı ya da başarısızlığı belirleyen çok önemli etmenlerin rastlantısal niteliği, sonucun önceden kestirilemezliği, yaşam denkleminin içindeki onca bilinmeyenin denetlenemeyişi, tüm bunlar, her zaman derin bir ruhsal huzursuzluk kaynağı olmuş ve bu huzursuzluğu yaşayanları, ancak olasılıkların pratik denetiminin ya da zihinsel olarak bunların bilincinde olmanın getireceği güvenceyi arzulamaya yöneltmiştir (Bauman, 2003: 17). Radin burada, tam bir modern bakışla "ilkel" insanın modern insan gibi hayatı önceden betimleyemeyişinin kendisinde bir iç huzursuzluk yarattığını ve azınlıkta olan büyü-cü, rahip gibi insanlara (özellikle de din adamları) olan iltifatlarının sebebinin de bu olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda ilkel insanın dini dahi modern insanınkinin aksine belirsizlik korkusu üzerine kurulu bir din olarak karşımıza çıkmaktadır:

Dini biçimlendiren kişi, başlangıçta belki de; bilinçsiz olarak, sıradan insanların güvensizlik duygusundan yararlanmıştır. Dine biçim veren kişi, değerli her şeyin, hatta insan ve onun çevresindeki dünya ile ilgili değiştirilemez ve öngörülebilen her şeyin tehlikeyle kuşatılmış ve tehlike içinde olduğu, bu tehlikelerin de ancak belirli bir tarz içinde ve kendisince oluşturulup, kusursuzlaştırılan bir reçeteye göre alt edilebileceği şeklindeki kuramı geliştirmiştir (Radin'den aktaran Bauman, 2003: 18).

Gelinen noktada Antropoloji için Doğu ilkel insan ile betimlenen ve tarih öncesine dair tüm geride kalmışlık örneklerini hak eden bir tasvir ile betimlenmiştir. Hatta Malinowski'ye göre ilkelerin ussal kavrama yeteneği sorusu antropolojik araştırma tarafından özellikle ihmal edilmiştir. İlkelerin psikolojisi üzerine çalışmalar yalnızca ilk din, büyü ve mitolojiyle sınırlıdır (Malinowski, 1990: 15). Görüldüğü gibi ilk dönem antropologları Batının kimlik inşasında öteki olarak konumlandıkları Doğuyu / Doğuluları önce yabancı kavramı ile başkalaştırmış, daha sonra ise ilkel kavramı ile ilerlemeci bir zihniyet içerisinde konumlandırmıştır. Benzer bir şekilde ilk dönem sosyologlarının da özellikle ilkel kavramı üzerinden bir Doğu-Batı kavramsallaştırması yaptığını söylememiz mümkündür.

3. Klasik Sosyologların Doğu Topluluklarına Bakışı ve Hegemonik Bir Söylem Olarak İlkellik

Antropolojinin yabancı kavramsallaştırmasını ilerlemeci bir zihniyet yapısı ile ilkel kavramsallaştırmasına dönüştürmesinin ardından sosyal bilimlerde önemli bir rol üstlenen sosyolojide de bu ilkel kavramsallaştırmasının sosyal teorisinin temel kavramlarından biri olarak muhafaza edildiğini söylememiz mümkündür.

Sosyoloji'ye ismini veren Auguste Comte bu anlamda ilk dikkat çeken isimlerden birisidir. Öyle ki Comte, hocası Condorcet'in “İnsan zihninin ilerlemesinin tarihsel bir tablo taslağı” isimli çalışmasından esinlenerek gerek pozitivism düşüncesinin gerekse bilimsel bilgi anlayışının temellerini atmıştır. Onun üç hal yasası ismini verdiği çerçeve ile toplumsal yapılarla ilerleme biçimlerinin kendine özgü bilgi sistemleri vardır. Ona göre toplumsal ve siyasal düzen tipleri ile bilgi sistemleri arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. Dünyanın başlangıcından 1300'lü yıllara kadar olan dönemde topluma ruhban sınıfı egemendir ve siyasal yönetim askerlerin elindedir. Bu dönemde teolojik bilgi üretilmektedir. Ortaçağ ve Rönesans döneminde (1300-1800) geçerli olan metafizik bilgi kilise adamları ve hukukçular tarafından geliştirilmektedir. Pozitif bilgi ise Fransız Devrimi'nden sonra doğmakta olan endüstri toplumunun egemen bilgisidir (Bal, 2015: 133).

Comte, bu bilginin ürettiği pozitivizmi bir din haline getirir ve bazılarının abartılı bazılarının ise bir düş olarak tanımladığı kuramını çok fazla detayla şekillendirir. Burada dikkat çeken husus geleceği kapsayacak bu oluşumun Batı merkezli oluşu ve dünyanın geri kalanının bu durumu izleyecek olmalarıdır. Bir örnek olarak Comte, bankacılar ve sanayicilerin yeni pozitivist toplumda merkezi bir rol üstlendiklerini söyler ve Batı Avrupa'nın "iki yüz bankacı, yüz bin tüccar, iki yüz bin fabrikatör ve dört yüz bin çiftçiye sahip olması gerektiğini belirtir (Ritzer, 2011: 24). Çünkü Comte'a göre Avrupa'nın toplumu olan sanayi toplumu, örnek bir niteliğe sahiptir ve bütün insanlığın toplumu haline gelecektir. İnsanlığın tamamı önce Batının yolunu izleyecektir (Aron, 2010: 66). O'na göre geleceğin dünyasını Batı merkezli pozitivist düşüncenin oluşturacağı bilimsel bir anlayış gerçekleştirecektir. Bu anlamda Doğuya düşen Batının geldiği noktaya ulaşmaya çalışmaktan başka bir şey değildir.

Diğer önemli bir isim olarak Durkheim'in modernleşme ile Batının içinde bulunduğu durumu ve dolayısıyla Batıyı tanımlamada kullandığı en önemli kavramlardan birisi İşbölümü kavramıdır. Durkheim'in doktora tezi olan Toplumsal İşbölümü (De la Division du Travail Social), onun ilk büyük kitabıdır. İçeriğinde Auguste Comte'un etkisinin en açık olduğu kitap da budur. Bu birinci kitabın konusu olan bireyle topluluk arasındaki ilişki, Durkheim'in düşüncesinin merkezindeki konudur. Bir birey topluluğu, nasıl olur da bir toplumu oluşturabilir? Bunlar toplumsal varlığın koşulu olan "consensus"ü nasıl gerçekleştirebilirler? Bu temel soruya Durkheim dayanışmanın iki biçimi, mekanik ve organik dayanışma arasında ayrım yaparak yanıt verir.

Mekanik dayanışma, Durkheim'in deyimiyle, bir benzeşme dayanışmasıdır. Bu dayanışma biçimi bir toplumda egemen olduğu zaman bireyler birbirlerinden pek az farklıdırlar. Aynı topluluğun üyeleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere katıldıkları, aynı kutsala inandıkları için birbirlerine benzerler. Bireyler henüz farklılaşmadığı için toplum tutarlıdır. Organik denene karşıt dayanışma biçimi, düşünce birliğinin yani topluluğun tutarlı birliğinin farklılaşması ile doğduğu ya da anlatım bulduğu dayanışma bi-

çimidir. Bireyler artık benzer değil, farklıdır ve bir bakıma farklı oldukları için *concensus* gerçekleşir.

Durkheim farklılaşma üzerine kurulu bireyler arası dayanışmaya organik adını verir ve bunu yaşayan canlının her biri kendine özgü bir işlev yerine getiren, birbirine benzemeyen, bununla beraber hepsi yaşam için zorunlu organlarına benzetir. Durkheim’ın düşüncesinde dayanışmanın iki biçimi toplumsal örgütlenmenin iki uç biçimini karşılar. Yarım yüzyıl önce ilkel, bugün ise daha çok eskil ya da yazısız olarak adlandırılan toplumlar mekanik dayanışmanın ağır basmasıyla belirginleşirler. (Kullanılan sözcüklerdeki değişiklik bile bu toplumlara karşı bir başka tutumu ortaya koyar.)⁸ Bir klanın bireyleri âdeta birbirlerinin yerine geçebilir. Bundan Durkheim’ın düşüncesinin temel görüşlerinden biri, insanın tarihsel olarak bilinci olmadığı sonucu çıkar. Bireylik bilincine varma, tarihsel gelişimin kendisinden doğmuştur. İlkel toplumlarda her insan diğerleri neyse odur; herkesin bilincinde miktar ve yoğunluk olarak herkesin paylaştığı duygular ya da ortak duygular egemendir (Aron, 2010: 229-230). Özetle söylemek gerekirse Durkheim, mekanik dayanışmanın olduğu toplumların kolektif bilincin yerine, işbölümü tarafından düzenlenen bir toplumda karşılıklı bağımlılığa dayalı yeni bir organik dayanışmanın aldığını ileri sürer. O mekanik ve organik dayanışma arasındaki farklılığı, onlarda bulunan farklı mantık sistemlerinin bir çözümlemesiyle izah etmiştir. Ona göre organik dayanışma onarıma dayanan yasal sistemlere ilişkili iken, mekanik dayanışma baskıcı yasalarla ilişkilidir (Ritzer, 2012: 221).

Bu açıdan bakıldığında gerek Durkheim’da gerekse Comte’da aydınlanmanın ilerleme paradigmasının bir yansıması olarak ilkel ve basitten gelişmiş ve moderne doğru bir ilerleme fikrinin baskın olduğu aşıkardır. Comte’un üç hal yasasında da, Durkheim’ın mekanik ve organik dayanışma içindeki toplumlar sınıflamasında da toplumların üretim tarzlarıyla ve toplumsal değerleriyle benzerlik bütünlükten, farklılaşma ve çeşitliliğe doğru bir ilerleme içindedir. Bu ilerlemeyi yakalamayan toplumlar (ki bu düşünürle-

8 Ara cümle alıntı yapılan yazara aittir.

re göre Batı dışı toplumlardır) ilkel, geri kalmış toplumlar iken bu süreci ilerleme ile tamamlayan toplumlar (düşüncülere göre Batı toplumları) uygar, evrensel ve rasyonel toplumlardır. Hawkins (1979: 429), Comte ve Durkheim'ı konu alan makalesinde bu iki sosyoloğun dini hayata bakışı, çok fazla spesifik açıklamalardaki farklılıklar ve teorilerinin geliştirirken önem atfettikleri noktalar bakımından ayrışmalarına rağmen insanın doğası ve ilkel insanın sosyal davranışı noktalarında birleştiklerini ifade ederken benzer bir açıklamayı yapmaktadır.

Benzer bir birleşme diğer önemli iki kuramcı Marx ve Weber için de geçerlidir. Klasik kuramcılar içerisinde içinde bulundukları koşullar bağlamında modern çağın temel meseleleriyle ilgilenen diğer iki kuramcı Marx ve Weber, birbirine yakın konularda çalışmış ve benzer sorunlara cevap/çözüm aramışlardır. Her ikisinin de temel amacı modern kapitalizmin doğuşu ve gelişimi etrafında modern toplumun yapısı ve işleyişini çözümlemektir. Böylece modern toplumu tanımlama ve tarihsel olarak konumlandırma peşindedirler. Bu amaç çerçevesinde Doğu toplumları çözümlemesi her ikisinde de önemli bir konumdadır. Şarkiyatçı incelemelerin kendilerine sağladığı imkânlar çerçevesinde Doğu toplumları üzerinden bir tartışma yürütmüş ve bu şekilde Batı'yı tanımlamaya çalışmışlardır. Bu tanımlama çerçevesinde Batı'daki siyasi meselelere yaklaşımları bakımından birbirleriyle farklılaşan Marx ve Weber, Doğu karşısında modern toplum biçiminin açıklanması söz konusu olduğunda birbirlerine yakınlaşmaktadırlar (Sunar, 2012: 6-7).

Örneğin Weber Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu isimli eserinin önsözünde modern Batının üstünlüklerini ve ayrıcalıklarını analiz ederken bilim üzerinde durur ve bilimin en gelişmiş düzeyinin Batıda var olduğunu öne sürer. Bilimsel anlamdaki Doğu-Batı karşılaştırması bu anlamda hayli ilginç ifadeleri barındırmaktadır. Weber kitabına *"Bugün bilim "geçerli" saydığımız bir gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı'da vardır"* (Weber, 2012: 5). cümlesiyle başlar . Ona göre deneysel bilgiler, dünya ve hayat üzerine düşünme çabası en yüksek düzeyde Hristiyanlıkta görülmüştür. Daha önce bilme ve gözlemin en incelmış durumları Mısır, Çin

Babil ve Hindistan’da bulunmaktaydı. Ancak bunlar Yunanlıların geliştirdiği matematik biliminden yoksundu. Örneğin deneysel gözlemler alanında son derece gelişmiş Hindistan’da rasyonel deney yöntemine rastlanmıyordu. Modern dönemin gelişmiş bilimsel düzeyinin temeli olan rasyonel deney yöntemi Rönesans’ın ürünüdür ve bu nedenle sadece Batı toplumlarında gelişmiştir. Batı dışında hiç bir kültürde rasyonel ve deneysel yöntem görülmemektedir. Geçmiş çağlarda Çin’de ve Hindistan’da bilimsel gelişmelerin varlığı hiç bir zaman Aristo’nun rasyonel kavramını içermiyordu. Hindistan ve Ortadoğu’da hukuk bilimi alanındaki örneklerle karşın, Roma hukukunun devamı olan Batı hukuk bilimindeki rasyonel düşünme biçimi mevcut değildi. Sonuçta Weber, Batıda matematik, fizik, kimya hukuk gibi bilgi alanlarının rasyonel bir içerik taşıdıklarını öne sürerek Batının bilgisine/bilimine bir ayrıcalık ve üstünlük vermektedir (Yıldırım, 2007: 25).

Weber’in bilimle ilgili bu karşılaştırması kadar ilginç ifadeler Doğu-Batı arasındaki karşıtlığın izah edilmesinde de devam etmektedir. Hatta Weber müzik kulağından süsleme sanatlarına ve edebiyata kadar pek çok alanı bu anlamda karşılaştırmaktadır.

“Benzer bir durum sanat için de geçerlidir. Diğer ulusların müzik kulağının duyarlılığı, bugün bizde olduğundan belki daha çok gelişmişti; en azından daha az gelişmiş değildi. Çok sesli müziğin çeşitli türleri dünyanın her yanına yayılmıştır, birden fazla çalgının birlikte çalınmasına ve insan sesiyle eşlik edilmesine başka yerlerde de rastlanır. Ussal bir biçimde düzenlenmiş ton aralıkları başka yerlerde de hesaplanmıştı ve biliniyordu. Fakat ussal kurallara dayanan ses düzenli müzik, —hem kontrpuan hem uygun— ses düzeni üçlüsü ile üç üçlü üzerine kurulu ton malzemesi, çok geriye gitmeyen, Rönesans’tan beri ses düzenliliğini vurgulayan yapay dizi ve sesdeşlik, yaylı çalgılar dörtlülüsünün çekirdeğini oluşturduğu orkestramız ve nefesli sazlar grubu, çağdaş müzik parçalarının bestelemesini ve korunmasını olanaklı kılan notalama sistemimiz, sonatlarımız, senfonilerimiz, operalarımız, —programlı müzik, ton sanatı, ton farklılaşmaları ve yapay dizi, çeşitli müziklerde ifade aracı olarak kullanılmışsa da— ve bütün bunların ifade aracı olan büyük çalgı aletleri: Org, piyano, keman; bütün bunların hepsi yal-

nızca Batı'da vardır. Süsleme aracı olarak sivri kemere başka yerlerde de, Eski Çağ'da ve Asya'da rastlanırdı. Büyük bir olasılıkla sivri kemer kesişmeli tonoz bileşimi de Doğu'ya yabancı değildi. Fakat Gotik tonozun basıncı dağıtma aracı ve her türlü mekan için dam olarak ve hepsinden önemlisi, Ortaçağ'da büyük anıtsal yapıların yapı ilkesi ve heykelden resme kadar bütün sanatların üslubu olarak kullanılmasına başka yerde rastlanmaz. Aynı şekilde, teknik temeli Doğu'dan alınmış olduğu halde, kubbeler ile ilgili sorunlara Rönesans'ta bulunan çözüm ve bizde Rönesans'ın yarattığı bütün sanatın "klasik" ussallaştırması — resimde çizgi ve mekan perspektiflerinin ussal kullanımı — başka hiçbir yerde yoktu. Çin'de baskı sanatı vardı. Fakat basılı edebiyat, yalnızca basılmak için hazırlanmış ve basılarak yaşama olanağı olan edebiyat ve özellikle "basın" ve "dönemseller" yalnızca Batı'da ortaya çıkmıştır. Her tür yüksek okul, dışardan bakıldığında bizim üniversitelerimize, hatta akademilerimize benzeyenleri başka yerlerde de vardır (Çin, İslam). Fakat bilimde ussal ve dizgesel uzmanlık alanları, bir alanın uzmanı olarak eğitilme, bugünkü kültüre egemen anlayışa yakın anlamında yalnızca Batı'da vardı; daha da önemlisi bu, Batı'nın çağdaş devletin ve ekonomisinin dayanakları olan uzman görevliler için de geçerlidir. Bunların ancak ilk örneklerini başka yerlerde görmek olanaklıdır ama, Batı'da olduğu gibi toplumsal düzen için bu kadar yapıcı bir anlam taşımalarına, hiçbir yerde rastlanmaz" (Weber, 2012: 6).

Sosyal teorisinin en önemli simlerinden biri olan Marx'ta ise Doğu toplumlarına yüklediği anlamı aktaran en önemli kavramsallık ATÜT kavramıdır. Zira Marx'ın ATÜT formülasyonu Aristoteles'e kadar uzanan Doğu-Batı karşılaştırmasına dayanır. Aristoteles'e göre Asya devletleri Avrupa'dakilere göre aşağı bir konumdadır, aykırı sesin çıkmadığı bu toplumlar despotik idareye katlanmak zorundadır. Kavramın geliştirilmesinde Marx, Doğu'da seyahat eden Fransız doktoru François Bernier'in on sekizinci yüzyıl, "Travels Containing a Description of the Domination of the Great Mogol" adlı kitabından faydalanmıştır. Marx, Bernier'den hareketle Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğuna bağlayarak bunu Doğu cennetinin gerçek anahtarı olarak

tanımlar. Engels de Marx’la olan fikir alışverişlerinde kavramı daha da geliştirerek ATÜT’ü Doğunun iklim şartları ve devletin bu çerçevedeki görevleriyle açıklamaktadır. Daha sonra Marx bir gazete makalesinde iklim ve bölgesel şartların, kanal ve su yolları ile yapılan yapay sulamanın Doğu tarımının temeli olduğunu, tüm Asya’da kamu işleri için merkezi bir hükümetin şart olduğunu belirtecektir. (Avcılar, 2002: 5)

Marx’a göre ATÜT’ün genel özellikleri Doğu Despotizmi yaklaşımının birçok varsayımını da içinde taşımaktadır. Despotizmde vurgu, yönetenler ve kanun yokluğu yani üst yapısal unsurlar üzerinde odaklaşırken, ATÜT’de vurgu Doğu toplumlarındaki tabakalaşma düzeninin üretim biçimi yani altyapısal unsurlar üzerinedir. Bu tip toplumların en önemli özelliği mülkiyetin müşterek ya da devlete ait olmasıdır. Kavramın geliştirilmesinde Marx, Engels’e yazdığı bir mektupta “Doğu’daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aramalıdır. Bu, Doğu cennetinin gerçek anahtarıdır» demektedir. Marx Doğu despotizminin temelini toprağın devlet mülkiyetinde olmasına bağlamıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyetin olmayışı, aynı zamanda devlete meydan okuyacak toprak sahibi bir sınıfın var olmayışını da açıklamaktadır. Bu yapı içinde ortak çıkarları olduğu halde bu sınıf çıkarlarını gerçekleştirecek sosyo-ekonomik bağlardan yoksun birbirinden yalıtılmış köy toplulukları despotik devletin otoritesine karşı çıkamıyorlardı. Bu modelde toprağın tasarruf hakkına sahip olan birey, kölelik üretim tarzının “köle”sinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının “serf”inden de farklıdır. Bu iki üretim tarzında emek, üretim aracının kendisidir. ATÜT’de ise, birey, üretim aracı değildir, emek hürdür. Birey burada, toprağın tasarruf hakkına sahip olduğundan dolayı hür ise de, topluluğun birliğini temsil edenin yani devletin “genelleşmiş kölesi”dir. ATÜT’de üretici köylü devlete vergi biçiminde yolladığı artık-ürün, devletin tarımsal artığı toplamasını mümkün kılan ideolojik-hukuki aygıt ve Marx’ın “genel kölelik” diye adlandırdığı biçimde sistemde yerini almaktadır (Avcılar, 2002: 6-7).⁹ Bu açıdan bakıldığında hiç

9 Ayrıca detaylı bilgi için bkz: Gandy, 1979

bir ampirik veriye dayanmayan Asya Tipi Üretim Tarzı düşüncesi Doğu üzerinden kurgulanan Batının karşısında oldukça geride kalmış bir toplumsal düzeni aksettirmektedir.

Marx'ın karşı durduğu burjuva döneminin modern öncesi “medeniyetleri” ancak yaklaşan devrime ve “dünya çapında tarihi bir varoluşa sahip olacağı”nı iddia ettiği komünist döneme giden yolda silip süpürmesini memnuniyetle karşılaması da bu açıdan önemlidir. Marx Avrupa dışı medeniyetlerin sona doğru giden bu yolda yok oluşunu görmekten oldukça mutludur. Manifesto’da bu durumu şu sözlerle aktarır:

“Burjuvazi tüm üretim araçlarının hızlı bir biçimde gelişmesi, iletişimin çok yaygın bir biçimde kolaylaşması nedeniyle tüm ulusları, en barbarlarını bile medeniyete yakınlaştırmaktadır. Burjuvazi metallerinin ucuz fiyatları tüm Çin duvarlarını ağır bir top gibi döviş yıkmakta, barbarların yabancılara duydukları yoğun ve inatçı nefreti teslim almaya zorlamaktadır” (Marx’tan aktaran Tomlinson, 2013:117).

Anlaşılabileceği üzere sosyal teori içerisinde Doğu toplumları için yapılan çözümlemelerde Doğuyu Batının bir zıddı bir modele dönüştürme çabası aşikardır. Özellikle de sosyolojinin kurucuları arasında yer alan ve daha sonra geliştirilen teorilere zemin teşkil eden Marx ve Weber’de bu eğilim çok daha dikkat çekicidir. Sosyolojik düşüncenin bu iki kurucusu temel çözümlemelerini toplum tasniflerinin oluşturduğu zeminden hareketle yapmışlardır. Onlar da kendilerinden öncekiler gibi modern toplumun tanımlanması çerçevesinde Doğu toplumlarına bir karşılaştırma unsuru, karşıt bir model ve öteki olarak başvurmuşlardır. Marx ve Weber şarkiyat araştırmacılarından faydalanarak toplumları modern toplumun gelişimi ve geleceği ile ilgili sorular çerçevesinde sınıflandırmaktadırlar. Bu sınıflamalarda temel amaç modern toplumun gelişmişliğini, ileriliğini ve biricikliğini göstermektir. Zira Marx ve Weber modern toplumun gelişimine ve geleceğine dair farklı açıklamalara sahip olsalar da ona biçtikleri tarihsel rol benzerdir (Sunar, 2012: 249).

4. Sonuç Yerine

Sosyal bilimlerin yeni bir bilim olarak üretildiği Batı düşüncesi içerisinde bu düşünce yapısının hakim olduğu en önemli alanlardan biri olarak Doğu-Batı ayrımı dikkat çekmektedir. Özellikle söylemin teorileştirildiği alanlar olarak Antropoloji ve Sosyoloji gibi bilimlerde bu zihni arka plan oldukça dikkat çekicidir. Yukarıda farklı örnekler üzerinden izah etmeye çalıştığımız gibi bu bilimler kendi metodolojik esaslarını da çoğunlukla bir kenara bırakarak zihinlerinde var ettikleri Doğuyu, üstünlük atfettikleri Batının karşısına yerleştirmişlerdir. Bu süreç içerisinde tarihin yeniden sınıflanmasından modern ve gelenek arasındaki keskin analitik ayrımlara kadar pek çok önemli parametrenin arka planında bir alan olarak ilerleme ve gerileme fikri önemli bir yer tutmaktadır.

Bu fikri arka planın bir tezahürü olarak Antropolojik yaklaşımda önceleri yabani kavramsallaştırması etrafında dinsel bir etkinin hakim olduğu bu anlayış, zamanla seküler bir biçim kazanarak ilkel kavramsallaştırması ile ilerlemeci bir anlayışa yerini bırakmıştır. İlk dönem antropologlarının sahaya inmeden yeni karşılaştıkları insanları / toplumları ilerlemeci düşünce içerisinde bir yerde konumlama gayreti sosyal bilimler açısından hiç bir zaman tam anlamıyla kavramsallaştırılamamış yabani ve ilkel söylemlerini salık vermiştir. Bu ilerlemeci anlayış özellikle ilk dönem sosyologlarının düşüncelerinde ve ürettikleri kavramlarda kendisini önemli ölçüde hissettirmektedir. Her ne kadar 1960 sonrasında Marksist, feminist ve postmodern yorumsamacı akımların etkisi ile bu söylem üzerinde derin dönüşümler gerçekleşmiş olsa da sosyal bilimler literatüründe özellikle Batılı düşüncenin ve düşünürlerin ilkellik kavramı ve bu kavramın üzerinden tartışılan, ilerleme, geri kalma, uygar olma, modernlik, yabanilik vb. kavramlarının Doğunun bilimsel mirası üzerinde halen kültürel ve zihinsel anlamda etkisini hissettiren hegemonik bir söylem olduğunu söylememiz mümkündür.

Kaynakça

- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev: Korkmaz Alemdar, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Asad, T. (2015). *Dinin Soykütükleri*, Çev: Ayet Aram Tekin İstanbul: Metis Yayınları.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, 93-108
- Avcılar, S. B. (2002). “Asya Tipi Üretim Tarzı’na Veda” *Bilig*, Sayı 22.
- Aydın, M. (2009). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Aydın, M.(2013). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Bal, H. (2015). *Bilgi Sosyolojisi*, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular ve Yorumcuları*, Çev: Meltem Ahıska, Yıldırım Türker, İstanbul: Metis yayınları.
- Braidwood, R. J. (2008). Tarih Öncesi İnsanları, Çev: Bilgi Altınok, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Edles, L. D. (2005). *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çev: Cumhuriyet Atay, İstanbul: Babil Yayınları.
- Feuchtwang, S. (2008). Britanya Sosyal Antropolojisinin Sömürgeci Oluşumu, Antropoloji ve Sömürgecilik içinde, Derleyen: Talal Asad, Çev: Ayşe Karınca, Ankara: Ütopya Yayınları, 77-119.
- Gandy, D. R. (1979). *Marx and History –From Pirimitive Society to the Communist Future-* , Texas: University of Texas Press.
- Hawkins, M. J. (1979). Comte, “Durkheim and Sociology of Primitive Religion”, *Sociological Review*, Vol: 27, no: 3, pp. 429-446.
- Henry, M. (1996). Barbarlık, Çev: Işık Ergiden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- James, W. (2008). Gönülsüz Emperyalist Olarak Antropolog, Antropoloji ve Sömürgecilik içinde, Derleyen: Talal Asad, Çev: Ayşe Karınca, Ankara: Ütopya Yayınları, 41-77.

- Kuper, A. (2005) *The Reinvention of Pirimitive Society Transformations of a Myth*, Newyork: Reutledge.
- Levi-Strauss, C. (2014a). *Hepimiz Yamyamız*, Çev.: Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Levi-Strauss, C. (2014b). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*, Çev: Akın Terzi, İstanbul: Metis Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din*, Çev: Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Çev: Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel Toplum*, Çev: Hüseyin Portakal, İstanbul: Öteki Yayınları.
- Mestrovic, S. G. (2004). *Uygar Barbarlık*, Çev: Mehmet Özay, İstanbul: Açılım Kitap.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik Sosyoloji Kuramları*, Çev: Himmet Hülür, Ankara: Deki Yayınları.
- Sahlins, M. (2010). *Batının İnsan Doğası Yanılsaması*, Çev: Taylan Doğan, Şirin Özgün, İstanbul: BGST Yayınları.
- Smith, W. R. (1909). *Kinship and Marriage in Early Arabia*, London: Adam and Charles Black.
- Sunar, L. (2012). *Marx ve Weber’de Doğu Toplumlari*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tomlinson, J. (2013). *Küreselleşme ve Kültür*, Çev: Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Van Maanen, J. (2011). *Tales of the Field. On Writing Ethnography*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Weber, M. (2012). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Emir Aktan, Ankara: Alter Yayınları.
- Yıldırım, E. (2007). *Bilginin Sosyolojisi*, Bursa: Ekin Yayınları.